

РОЗДІЛ 6. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ
THE ESSENCE AND STRUCTURE OF INTERCULTURAL COMPETENCE
OF ADOLESCENTS

У статті репрезентовано сутність та структуру міжкультурної компетентності підлітків. Зокрема, розкривається значення таких понять як компетентність, міжкультурна компетентність, міжкультурна компетентність підлітків. Схарактеризовано особливості підліткового віку: соціальна ситуація розвитку особистості (макросоціум, мезосоціум, мікросоціум), провідна діяльність (суспільно-корисна та навчальна), новоутворення (почуття дорослості, бажання зайняти місце серед однолітків (рольове самовизначення)). Основна увага зосереджується на структурі міжкультурної компетентності підлітків. Розглянуто різні наукові точки зору вітчизняних та зарубіжних науковців щодо визначення структури міжкультурної компетентності. Виокремлено компоненти в структурі міжкультурної компетентності підлітків: мотиваційно-ціннісний (ціннісне ставлення до інших культур; мотиви, потреби у спілкуванні з представниками інших культур; потреби учня у формуванні її самовихованні своєї міжкультурної компетентності мотивація до взаємодії, установка на дотримання правил поведінки при міжкультурній взаємодії); когнітивний (культурологічні знання, міжкультурні знання щодо менталітету та специфіки своєї і іншої культури; лінгвістичні знання (знання іноземної мови, вербальних, невербальних і паравербальних засобів комунікації, рефлексивні знання); діяльнісний (уміння застосовувати культурологічні знання; уміння застосовувати міжкультурні знання щодо менталітету та специфіки своєї і іншої культури, уміння застосовувати наявні лінгвістичні знання, уміння вести міжкультурний діалог, уміння рефлексувати власну діяльність і поведінку, рефлексивні вміння аналізувати комунікативний досвід та розробляти оптимальні комунікативні тактики); емоційно-вольовий (здатність контролювати свою поведінку і емоції, вміння бути міжкультурно толерантним, ввічливим та уважним, міжкультурна емпатія, вміння створювати позитивний мікроклімат спілкування на основі взаєморозуміння, відкритість до пізнання чужої культури та сприйняття психологічних, соціальних та інших міжкультурних відмінностей). Зазначені компоненти міжкультурної компетентності підлітків являються основою для обґрунтування і розробки критеріальної бази дослідження.

структура міжкультурної компетентності підлітків, компоненти міжкультурної компетентності підлітків.

The article presents the essence and structure of intercultural competence of adolescents. In particular, the meaning of such concepts as competence, intercultural competence, intercultural competence of adolescents is revealed. The features of adolescence are characterised: the social situation of personality development (macro-society, mesosociety, microsociety), leading activities (socially useful and educational), new developments (a sense of adulthood, a desire to take a place among peers (role self-determination)). The main attention is focused on the structure of intercultural competence of adolescents. Different scientific points of view of domestic and foreign scholars on the definition of the structure of intercultural competence are considered. The following components in the structure of intercultural competence of adolescents are allocated: motivational and value (value attitude to other cultures; motives, needs for communication with representatives of other cultures; needs of the student in the formation and self-education of his/her intercultural competence; motivation to interact, attitude to follow the rules of behaviour in intercultural interaction); cognitive (cultural knowledge, intercultural knowledge of the mentality and specifics of one's own and other cultures; linguistic knowledge (knowledge of a foreign language, verbal, non-verbal and paraverbal means of communication, reflective knowledge); activity (ability to apply cultural knowledge; the ability to apply intercultural knowledge about the mentality and specifics of one's own and other cultures, the ability to apply existing linguistic knowledge, the ability to conduct intercultural dialogue, the ability to reflect on one's own activities and behaviour, the reflective ability to analyse communication experience and develop optimal communication tactics); emotional and volitional (the ability to control one's behaviour and emotions, the ability to be interculturally tolerant, polite and attentive, intercultural empathy, the ability to create a positive microclimate of communication based on mutual understanding, openness to learning about another culture and perception of psychological, social and other intercultural differences). These components of adolescents' intercultural competence are the basis for substantiating and developing the criterion base of the study.

Key words: competence, intercultural competence, adolescents, structure of intercultural competence of adolescents, components of intercultural competence of adolescents.

УДК 37.011.3-053.6:316.613
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/73.48>

Бойчук В.С.,
аспірант кафедри освітології
та психолого-педагогічних наук
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка

Ключові слова: компетентність, міжкультурна компетентність, підлітки,

Постановка проблеми у загальному вигляді. У зв'язку із наявними глобалізаційними та інтеграційними процесами, враховуючи Рекомендації Європейського Парламенту та Ради «Про основні компетентності для навчання протягом усього

життя» (2006 р.) [24], в Законі України «Про освіту» (2017 р.) [10] закріплено обов'язок нашої держави сприяти вивченню мов міжнародного спілкування, насамперед англійської мови, в державних і комунальних закладах освіти, а також визначено, що

метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості. Згідно з вказаним Законом, досягнення цієї мети забезпечується шляхом формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності, серед яких є культурна компетентність та здатність спілкуватися іноземними мовами [10; 4].

Отже, базуючись на зазначених нормативних документах маємо констатувати, що вивчення іноземних мов на засаді впровадження компетентнісного підходу є важливим напрямом сучасної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Термін «компетентність», як наукову дефініцію ввів у широкий обіг американський лінгвіст Н. Хомський (Noam Chomsky) в середині 60-х років минулого сторіччя [6, с. 52; 15, с. 151]. В подальшому, у 70–80-ті роки ХХ сторіччя, феномен компетентності досліджували Д. Г. Гаймз (Dell Hathaway Hymes), Ю. Габермас (Jürgen Habermas), С. Крашен (Stephen Krashen), Р. Елліс (Robert Ellis), М. Роменвіль (Marc Romainville), М. Сміт (Mark Smith), Ф. Е. Вайнерт (Franz Emanuel Weinert), Дж. Кулаген (John Coolahan) та інші вчені, які, з метою подолання розриву між теоретичними знаннями студентів і вимогами ринку праці, вважали за необхідне запроваджувати в учбові програми практичні заняття для набуття останніми необхідних вмінь та досвіду [18; 3].

Термін «міжкультурна компетентність», який, у цілому, визначав здатність індивіда здійснювати комунікацію з представниками інших культур, виник невдовзі після того, як Е. Холл ввів в обіг поняття «міжкультурна комунікація» і почав проводити ретельне вивчення її процесів [37]. Так, Д. Мацумото розумів феномен «міжкультурна компетентність» як здатність здійснювати ефективну комунікацію в міжкультурному контексті [39]. М. Еверет і М. Томас визначали міжкультурну компетентність як «інструмент, завдяки якому індивідууми можуть ефективно та безконфліктно спілкуватися з людьми, які сповідають інші культурні цінності, ніж вони» [35]. На думку Дж. Летонена, зазначене поняття охоплює знання соціальних відносин, особливостей економічних, культурних, побутових та інших стосунків представників полікультурного суспільства, а також знання їхніх мов [21, с. 61; 3].

Сучасні вітчизняні дослідники розглядають міжкультурну компетентність як:

– «інтегральну властивість особи, що полягає в її готовності до міжкультурних контактів, комплексі знань, уявлень про сутність інших культур (мова, традиції, цінності, мистецтво, поведінка), здатності до діалогу культур, яка надає особі можливість продуктивної міжкультурної взаємодії [14];

– «здатність орієнтуватися в різних видах культури, системах цінностей та відповідних комунікативних нормах [26; 3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Науковці виділяють такі види компетентності підлітків: мовленнєва (І. Варнавська, О. Губарь), мовна (Т. Гнаткович), соціальна (М. Докторович, О. Прашко, В. Шахрай), здоров'ятворча (Г. Григоренко, Н. Поліщук), життєва (Р. Безлюдний), комунікативна (О. Касьянова), соціокультурна (В. Александрова), лінгвокультурологічна (К. Колесник), граматична (В. Кушнір), екологічна (Н. Куриленко, Г. Найдьорова), самоосвітня (Н. Коваленко). Водночас, міжкультурна компетентність підлітків залишилась не вивченою, у зв'язку з чим вона і стала предметом нашого дослідження.

Метою статті є визначення сутності та структури міжкультурної компетентності підлітків.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Носієм міжкультурної компетентності в нашому дослідженні є підліток. У сучасному тлумачному психологічному словнику підлітковий вік визначається, як «період онтогенезу (від 10–11 до 15 років), що відповідає початку переходу від дитинства до юності» [28].

При, цьому як психологи, так і педагоги відмічають стійку тенденцію до поступового зниження нижньої межі підліткового віку (прискорення біологічного дозрівання – феномен акселерації), яку пов'язують з розвитком науково-технічного прогресу, пришвидшенням темпу життя та іншими чинниками. Зокрема, американський вчений Урі Бронфенбреннер вважає, що на розвиток дитини впливають і такі фактори як її оточення, діяльність, а також особливості конкретної особистості [31].

У психологічній науці існує традиція щодо розгляду особливостей певних вікових періодів особистості, в межах яких розглядається: соціальна ситуація розвитку особистості, провідна діяльність і новоутворення.

Особливостями соціальної ситуації розвитку підлітка є характеристики його макросоціуму (спілкування з друзями, в тому числі іноземними, з усього світу, за умови наявності міжкультурної компетентності), мезосоціуму (соціально-економічні умови країни, в якій живуть підлітки), мікросоціуму (перевага комунікації один з одним в мобільних месенджерах, краще опанування знань в ігровій формі, потреба в персоналізації). Основними новоутвореннями підліткового віку є почуття дорослості, його бажання зайняти місце серед однолітків (тобто рольове самовизначення). Традиційно прийнято вважати основною провідною діяльністю підлітків суспільно-корисну та навчальну діяльність.

Аналіз психолого-педагогічної літератури щодо вікових особливостей підлітків дозволив нам

виокремити такі особливості, урахування яких буде пріоритетним для нас у процесі формування їх міжкультурної компетентності: краще опанування знань в ігровій формі, потяг до візуалізації, використання гаджетів, почуття дорослості, спілкування з товаришами та отримання статусу у колі однолітків, участь підлітка у різних видах суспільно-корисної діяльності, їх навчальна діяльність, розвиток уяви, абстрактного і формально-логічного мислення, мінливість настрою.

Таким чином на засаді аналізу семантичних складників, ми визначаємо міжкультурну компетентність підлітків, як: інтегрована характеристика особистості підлітка, що синтезує його ціннісне ставлення до інших культур та етносів, знання про їх сутність та особливості, вміння здійснювати міжкультурну взаємодію та комунікацію на засаді толерантності, порозуміння, культурного інтелекту.

Наступним логічним кроком нашого дослідження є визначення структури міжкультурної компетентності.

С. Радул відносить до структури міжкультурної компетентності когнітивну (знання та уміння з мови, фаху, способів комунікації, організації професійної діяльності), культурологічну (розуміння культурних, соціальних, політичних явищ у світі, уміння зіставляти власну культуру з іншими, готовність до діалогу) і мотиваційну (мотивація саморозвитку міжкультурних знань, умінь, навичок) сфери [22].

С. Костюк вважає, що «міжкультурна компетентність має ієрархічну структуру й охоплює соціокультурні знання та вміння; навички співвідносити й аналізувати елементи культури, мови, комунікативних стратегій; досвід використання іноземної мови задля міжкультурної комунікації», а також «здатність орієнтуватися в різних видах культур, системах цінностей, реалізовувати знання в межах діалогу культур, пристосовуватися до умов іншої культури, спільної діяльності з представниками інших культур, оцінювати комунікативну ситуацію та співвідносити комунікативні наміри з передбачуваним вибором стратегій, які застосовуються в ситуаціях міжкультурних контактів» [17].

Н. Самойленко вважає, що міжкультурна компетентність припускає обов'язкову наявність широкого кола соціокультурних знань, що забезпечують позитивне ставлення до мови та культури інших народів, усвідомлення цінностей своєї та іншої культур, здатність учасників успішно включатись у діалог. Крім того, науковиця звертає увагу на наступні елементи міжкультурної компетентності:

1) орієнтація у феноменах іншого способу життя, свідомості, системи почуттів, ієрархії цінностей;

2) розуміння фактів іншої культури, здатність порівнювати їх з власним світоглядом

культурним досвідом, знаходити між ними схожість і відмінність;

3) уміння вести діалог, критично його осмислювати, тим самим збагачувати власну картину світу;

4) розуміння залежності людського мислення, діяльності і поведінки, а також комунікативної діяльності та поведінки від культуророзумовлених когнітивних схем;

5) здатність і готовність до прийняття міжкультурної перспективи;

6) знання різноманітних, комунікативних стилів поведінки й уміння ідентифікувати їх у ситуаціях міжкультурної взаємодії;

7) розуміння основних принципів міжособистісної комунікації;

8) володіння стратегіями ідентифікації та аналізу нерозуміння під час спілкування на базі знань культурних відмінностей та їх впливу на комунікативну діяльність та поведінку;

9) відкритість до пізнання чужої культури та сприйняття психологічних, соціальних та інших міжкультурних відмінностей;

10) психологічний настрій на кооперацію з представниками іншої культури;

11) здатність долати соціальні, етнічні, культурні стереотипи,

12) володіння набором комунікативних засобів, правильний їх вибір залежно від ситуації [25].

Я. Гнатенко називає такі елементи міжкультурної компетентності: відкритість до пізнання чужої культури, здатність до сприйняття міжкультурних відмінностей колег по спілкуванню, усвідомлення значущості культурних відмінностей, здатності отримувати знання про іншу культурну дійсність та використовувати їх, встановлювати й підтримувати зв'язок між рідною та іншомовною культурою, долати непорозуміння, що виникають у процесі міжкультурної взаємодії, налаштованість на кооперацію з представниками іншої культури, вміння розмежовувати групове та індивідуальне в комунікативній поведінці представників інших культур, допитливість та відкритість щодо представників інших культур, уміння долати соціальні, етнічні та культурні стереотипи, визначати рівень етноцентризму, долати етноцентричні установки, володіння набором комунікативних засобів та правильний їх вибір у залежності від ситуації спілкування тощо [7].

Отже, існують різні наукові точки зору вітчизняних науковців щодо визначення структури міжкультурної компетентності.

Структура міжкультурної компетентності також розглянута вченими у зарубіжному науковому просторі.

К. Кнапп виділив такі компоненти міжкультурної компетентності:

– афективні (емпатія, толерантність);

– специфічні (знання своєї та чужої культури);

– загальні (знання про культуру та комунікацію);

– міжкультурна обізнаність (усвідомлення залежності людських суджень від культурної специфіки та меж, в яких можливі міжкультурні відмінності, розуміння принципів міжособистісної комунікації, а також стратегії, спрямовані на дію, навчальні і дослідницькі стратегії розширення і диференціації знань про чужу культуру) [38].

З точки зору В. Гудикунста міжкультурна компетентність містить такі основні компоненти (які на його думку впливають на рівень тривожності або стресу, який відчувають учасники комунікації, а також на ступінь невизначеності в тій чи іншій ситуації):

– мотиваційний компонент (потреби учасників інтеракції в безпеці, потреби в приналежності до певної групи, а також до всього світу, потреби уникати почуття тривоги і хвилювання, тенденції наближення-віддалення у соціальних зв'язках, уявлення про самого себе й відкритість до нової інформації);

– компонент знань (культурне та мовне знання, знання про те, як зібрати інформацію, релевантну до питань міжкультурного спілкування, знання про індивідуальні схожості та відмінності, уявлення про більш ніж одну точку зору і знання про альтернативну інтерпретацію поведінки);

– компонент навичок (навички, які допомагають знизити рівень невпевненості і тривожності: здатність бути уважним, тобто когнітивно усвідомлювати сам процес комунікації, а не лише його бажаний результат, здатність справлятися з тривогою, здатність до емпатії, здатність відповідати очікуванням інших, здатність робити вірний прогноз щодо поведінки інших, переносити невизначеність, бути толерантним до багатозначності, адаптувати комунікацію, давати правильні пояснення, а також змінювати поведінку) [36].

Автор ще однієї адаптивної моделі міжкультурної компетентності – узгодження тотожностей С. Тінг-Тумі виокремила такі її компоненти:

– когнітивний (знання, глибоке розуміння важливих концептів міжкультурної комунікації);

– афективний (уважність до власних внутрішніх поглядів, передбачень та емоцій, і в той же час настрій на пізнання, погляди іншого);

– поведінковий (комунікативні вміння, ключовими з яких є спостережливість, вміння уважно слухати, самотність особистості й спільний діалог) [40].

П. Ерлі і Е. Мосаковські назвали компоненти міжкультурної компетентності:

– когнітивний (вивчення вірувань, традицій, табу чужої культури),

– фізичний (манера поведінки, жестикуляція);

– емоційний (довіра, вмотивованість вивчення іншої культури, її прийняття) [34].

Дж. Чен і В. Староста визначили такі компоненти міжкультурної компетентності:

– особистісні властивості (риси, які складають особистість індивідуума і ґрунтуються на унікальному досвіді проживання у рідній культурі й частково відображають спадковість. До цих властивостей належать самосвідомість, уявлення про самого себе (самооцінка), саморозкриття й само-релаксація);

– комунікативні вміння (вербальна і невербальна поведінка та інші вміння, які забезпечують здатність ефективно взаємодіяти з іншими людьми. До них належать соціальні вміння, гнучкість, вміння керувати взаємодією);

– психологічна адаптація (здатність до сприйняття іншої культури. Психологічна адаптація тягне за собою комплексний процес, через який ми засвоюємо здатність відповідати іншій культурі. Властивостями даного процесу є фрустрація, стрес, відчуження й невизначеність);

– усвідомлення особливостей власної культури, які впливають на поведінку і мислення (соціальні цінності, соціальні норми, соціальні звичаї й соціальні системи) [33].

М. Байрам відносить до елементів міжкультурної компетентності:

– здатність усувати непорозуміння, які виникають під час міжкультурної взаємодії та пояснювати помилки міжкультурної взаємодії;

– бажання та готовність отримувати знання про іншу культурну реальність та застосовувати їх, інтегруватись в іншомовну культуру, встановлювати і підтримувати зв'язок між своєю та іншомовною культурою, приймаючи особливості іншої культури, давати критичну оцінку своїй культурі;

– відкритість у відношенні до інших осіб;

– готовність сприймати думки інших, долати етноцентричні стереотипи і забобони [32].

Беручи до уваги позиції зазначених науковців, а також ураховуючи вікову специфіку підлітка, в структурі міжкультурної компетентності підлітків ми виокремлюємо такі компоненти:

– мотиваційно-ціннісний (ціннісне ставлення до інших культур; мотиви, потреби у спілкуванні з представниками інших культур; потреби учня у формуванні й самовихованні своєї міжкультурної компетентності мотивація до взаємодії, установка на дотримання правил поведінки при міжкультурній взаємодії).

Отже, мотиваційно-ціннісний компонент міжкультурної компетентності є її спонукальним аспектом, що базується на мотивах, цінностях особистості. Ми тлумачимо мотиви як «...системне утворення особистості, що інтегрує цілі, потреби, спонування, внутрішню позицію особистості, особистісні диспозиції» [8, с. 89], а мотивацію – мотивацію як багаторівневе, багатоконпонентне, ієрархізоване динамічне утворення особистості, що містить систему мотивів, а також ситуативних чинників, що спонукають діяльність [9].

Існують різні класифікації типів мотивів. Відома диференціація мотивів на зовнішні (екстринсивні), та внутрішні (інтринсивні) (Г. Харлоу, Х. Хекхаузен); потенційні та актуальні (В. Семиченко); просоціальні, широкосоціальні, вузько соціальні, пізнавальні, професійні, саморозвитку, самоствердження, досягнення, ідентифікації з іншою людиною, влади, афіліації, матеріальні, утилітарні, а також негативна мотивація (С. Занюк, В. Семиченко).

Дослідниця В. Семиченко зазначає, що у процесі діяльності, спілкування, пізнання, потенційні мотиви активності людини переходять в актуальні, тобто потреба стає установкою, наміри – діями, стосунки – вчинками, плани – діяльністю [27, с. 106–107].

Із представленого різноманіття типів мотивів, найбільш вагомими в контексті проблеми нашого дослідження ми вважаємо соціальні та пізнавальні мотиви. Зазначені мотиви виступають головними «мотиваційними лініями» в мотиваційній сфері підлітка. Як зазначає В. Желанова, соціальні мотиви – відбивають систему відносин, які існують між людиною й навколишньою дійсністю й не пов'язані з процесом навчання; пізнавальні – ті, що безпосередньо пов'язані зі змістом та процесом навчання та є релевантними навчальній діяльності [9].

Мотиви, проходячи крізь емоційно-чуттєву сферу особистості стають потребами. С. Коробко і О. Коробко трактують «потребу» як стан організму, в якому виражається його залежність від умов існування [16].

Крім цього потреба тлумачиться як стан живого організму, людської особистості, соціальної групи чи суспільства в цілому, що виражає необхідність у чомусь, залежність від об'єктивних умов життєдіяльності та є рушійною силою їхньої активності [29]. Потреби людини проявляються у їхній поведінці і залежать від мотивації, якою вона керується в кожній окремій ситуації [20].

Далі ми розглянемо цінності та установки. Американський психолог польського походження М. Рокич тлумачив цінності як вид переконань, який займає центральне положення в індивідуальній системі переконань й вважав, що цінності являють собою керівні принципи життя [11]. Науковець Ш. Шварц довів, що цінності являють собою мотиваційні цілі, які служать керівними принципами в житті й провідним змістовим аспектом, що відрізняє цінності від мотивації, якою вони зумовлюються [11].

Як зазначає Е. Заредінова, цінності – це регулятори життєдіяльності людини, які відображають у своїй структурній організації та змісті особливості об'єктивної дійсності та власне людину в усіх її об'єктивних характеристиках. Це відносно стійке, соціально зумовлене, вибіркове ставлення

людини до сукупності матеріальних і духовних суспільних благ [11, с. 75].

Згідно психологічного словника, «установка, настанова – певний погляд на предмет, людину чи ідею, що ґрунтується на досвіді, переконаннях, емоціях і поведінці; стан готовності суб'єкта до певної активності, спрямованої на задоволення тієї чи іншої потреби» [28, с. 317]. Ціннісне ставлення до інших культур набуває статусу ціннісної установки як стійкої схильності до розуміння інших культур.

Отже, мотиваційно-ціннісний компонент соціокультурних цінностей пов'язаний з мотивами, потребами, установками та ціннісним ставленням до їх усвідомлення, прийняття, інтеріоризації та реалізації;

– когнітивний (культурологічні знання, міжкультурні знання щодо менталітету та специфіки своєї і іншої культури; лінгвістичні знання (знання іноземної мови, вербальних, невербальних і паравербальних засобів комунікації, рефлексивні знання).

Знання – це сукупність сприйнятої і засвоєної людиною інформації у вигляді понять, уявлень, суджень, що зберігається в довготривалій пам'яті, може бути відтворена в процесі діяльності і поведінки [28, с. 115].

Дослідниця Е. Заредінова наголошує на такій характеристиці знань:

1) різноманітність, зумовлена багатоаспектністю, різновидами типів цінностей;

2) артикульованість, сутність якої полягає в тому, що елементи знань чітко виокремлені, при цьому всі вони знаходяться в певному взаємозв'язку між собою у форматі типів соціокультурних цінностей;

3) гнучкість аксіологічних знань передбачає, що вони можуть використовуватися в процесі усвідомлення, прийняття, реалізації соціокультурних цінностей;

4) декларативність (знання про те, «що»);

5) процедурність (знання про те, «як»);

6) знання про своє знання [11, с. 110].

Когнітивний компонент базується на системі міжкультурних знань: культурологічні – знання про культуру країни; міжкультурні знання щодо менталітету та специфіки своєї і іншої культури – знання особливостей індивідуальної і суспільної свідомості людей, їх життєвих позицій, культури, моделей поведінки, обумовлених соціальним середовищем, національними традиціями тощо [28, с. 158]; лінгвістичні – знання іноземної мови, знання вербальних, невербальних і паравербальних засобів комунікації; рефлексивні знання, які ми будемо пов'язувати з інтелектуальною рефлексією;

– діяльнісний (уміння застосовувати культурологічні знання; уміння застосовувати міжкультурні

знання щодо менталітету та специфіки своєї і іншої культури (уміння встановлювати і підтримувати міжкультурні зв'язки, уміння будувати власну поведінку відповідно до норм іншої культури в ситуаціях міжкультурного спілкування, обирати комунікативні засоби залежно від ситуації спілкування); уміння застосовувати наявні лінгвістичні знання (уміння користуватися вербальними, невербальними та паравербальними засобами комунікації); уміння вести міжкультурний діалог (практичний досвід спілкування з представниками іншої культури); уміння рефлексувати власну діяльність і поведінку, рефлексивні вміння аналізувати комунікативний досвід та розробляти оптимальні комунікативні тактики).

Діяльнісний компонент представлений сукупністю міжкультурних умінь. Зауважимо, що «уміння» ми тлумачимо як дію, основу якої складає практичне застосування отриманих знань, і яка приводить до успіху в даному виді діяльності [28, с. 315];

– емоційно-вольовий (здатність контролю своєї поведінки і емоцій, вміння бути міжкультурно толерантним, ввічливим та уважним, міжкультурна емпатія, вміння створювати позитивний мікроклімат спілкування на основі взаєморозуміння, відкритість до пізнання чужої культури та сприйняття психологічних, соціальних та інших міжкультурних відмінностей).

На думку І. Бега, основою розвитку особистості є воля як першооснова соціальної форми поведінки людини. Воля як форма самодетермінації, спонукаючи до моральних дій, приводить особистість до «відповідального звернення», творення і саморозвитку [5]. Воля – це один з механізмів, який дозволяє людині управляти власною поведінкою, психічними процесами і мотивацією [30]. Воля виступає як засіб регуляції, корегування негативного впливу емоцій на діяльність [30, с. 12].

Т. Кириленко визначає емоції як внутрішній механізм регуляції діяльності, що виражає відношення між мотивами, потребами й успіхом чи можливістю успішної реалізації діяльності суб'єкта [13]. Як наголошує Л. Назаровець, емоції справляють вплив на усі сфери людського життя, в тому числі і на навчання; вони є найважливішим фактором регуляції процесів пізнання [19]. Н. Шевякова зазначає, що емоції мають подвійну природу: активну (стимулюючу діяльність) і пасивну (емоційні стани, що переживаються) і припускає, що активна сторона емоційних утворень пов'язана з вольовими процесами [30]. Здібності до розуміння своїх і чужих емоцій та управління ними тлумачаться як емоційний інтелект [23, с. 115]. Дослідниця В. Зарицька розуміє емоційний інтелект як інтегральну властивість особистості, яка проявляється у здатності розпізнавати, контролювати, регулювати власні емоції та емоції інших людей

і використовувати ці здібності у діяльності та спілкуванні [12, с. 137]. За концепцією Е. Носенко, представлений п'ятьма основними здібностями: усвідомлення людиною власних емоцій, що розглядається провідною здібністю в емоційному інтелекті; регулювання емоцій, що ґрунтується на їх самоусвідомленні; спроможність налаштувати себе до діяльності, самомотивувати до нових досягнень; розпізнавання та розуміння емоцій інших людей, що реалізується у формі емпатії; уміння позитивно ставитись до інших, підтримувати доброзичливі стосунки [23].

Поняття «міжкультурна толерантність» Ф. Бацевич розглядає як «терпимість, ставлення з розумінням (а часто з інтересом та симпатією) до наявних відмінностей у комунікативній поведінці учасників міжкультурної комунікації, які залежать від відмінностей у рідних мовах і культурах їх носіїв» [2, с. 112]. Емоційну основу толерантності створює емпатія, тобто здатність розуміти психологічний стан іншого, співпереживання [1, с. 53].

Когнітивний, діяльнісний та емоційно-вольовий компоненти ми відносимо до виконавського аспекту.

Висновки і подальші перспективи в цьому напрямку. Вказані компоненти, з урахуванням елементів, які в них містяться, у сукупності складають зміст і сутність міжкультурної компетентності підлітків. Неповнота чи відсутність будь-якого з цих компонентів суттєво ускладнюють або взагалі роблять неможливою ефективну комунікацію і досягнення взаєморозуміння з представниками інших культур.

Так, мотиваційно-ціннісний компонент міжкультурної компетентності виступає своєрідним «дороговказом» і «двигуном» діяльності підлітків щодо пізнання, осмислення особливостей та поваги до чужих культур, мотивує до розширення кола особистісних інтересів за межі власної країни, спонукає до вивчення іноземної мови, як універсального засобу спілкування.

Когнітивний компонент слугує фундаментом міжкультурної компетентності, оскільки без відповідних знань (починаючи зі знання іноземної мови та інших засобів комунікації і закінчуючи культурологічними знаннями, знанням менталітету чужої культури) підлітки будуть безпорадні в іншопольському середовищі і не зможуть ні правильно зрозуміти «інше», ні сформулювати «своє» адекватне рецептивне чи продуктивне повідомлення.

Водночас, реалізація цих знань можлива лише через діяльнісний і емоційно-вольовий компоненти, які забезпечують належну комунікативну поведінку індивіда в конкретних умовах (з урахуванням місця і часу, предмету комунікативного акту, стану та статусу адресанта, інших обставин), згідно з комунікативною тактикою, вибраною за результатами рефлексії – аналізу власного та

чужого комунікативного досвіду. Адже, у спілкуванні з представниками чужої культури важливо не тільки мати необхідні лінгвокультурні та соціокультурні вміння та навички, а також вміти контролювати власну поведінку і емоції, бути толерантним, емоційно співчувати та підтримувати співрозмовника тощо.

Зазначені компоненти міжкультурної компетентності являються основою для обґрунтування і розробки критеріальної бази дослідження.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Баглай О.І. Формування готовності майбутніх фахівців міжнародного туризму до міжкультурного спілкування у професійній підготовці : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Ужгород, 2013. 215 с.
2. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. 205 с.
3. Бойчук В.С. Моделі міжкультурної компетентності: порівняльний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* 2024. № 1 (54). С. 18–23. DOI: 10.24144/2524-0609.2024.54.18-23
4. Бойчук В. С. Формування мовної особистості підлітка в контексті загальноєвропейської інтеграції. Мова й література у проєкті різних наукових парадигм : матеріали XIV Всеукр. студ.-викл. наук.-практ. конф. (21 квітня 2023 р., м. Полтава). ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Полтава, 2023. 373 с. (С. 278–282).
5. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітків: реалії та перспективи : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 340 с.
6. Вішнікіна Л. П. Методична система формування предметної компетентності з географії в учнів основної школи : дис. ... д. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2018. 630 с.
7. Гнатенко Я. Формування міжкультурної компетентності майбутніх бакалаврів з міжнародної економіки у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Полтава : ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2021. 258 с.
8. Желанова В.В. Контекстне навчання майбутнього вчителя початкових класів: теорія і технологія : монографія. Луганськ : Вид-во ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2013. 482 с.
9. Желанова В.В. Мотивація, смислова сфера та професійна суб'єктність майбутнього педагога у контексті їх рефлексивної детермінації. Компетентнісно зорієнтована освіта: яксні виміри: монографія. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2015. 368 с.
10. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 24.07.2024).
11. Заредінова Е.Р. Теоретичні і методичні засади формування соціокультурних цінностей студентів в освітньому середовищі вищого навчального закладу : дис. ... д. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2020. 406 с.
12. Зарицька В. В. Теоретико-методологічні аспекти розвитку емоційного інтелекту у контексті професійної підготовки : монографія. Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2010. 304 с.
13. Кириленко Т. С. Психологія : емоційна сфера особистості. К. : Либідь, 2007. 256 с.
14. Коваленко О. Ю. Культурологічний підхід при формуванні міжкультурної компетентності в процесі вивчення іноземних мов студентами-економістами. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Філологія.* 2015. № 15 (1). С. 170–172.
15. Кокнова Т. А. Теорія і практика формування лінгвометодичної компетентності майбутніх викладачів іноземних мов у процесі фахової підготовки : дис. ... д. пед. наук : 13.00.04. Старобільськ, 2021. 610 с.
16. Коробко С. Л. Робота психолога з молодшими школярами : методичний посібник. К. : Літера ЛТД, 2006. 416 с.
17. Костюк С.С. Розвиток компетентностей міжкультурної комунікації студентів-іноземців на основному етапі навчання української мови : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Кривий Ріг, 2018. 292 с.
18. Локшина О. І. Тенденції розвитку змісту шкільної освіти в країнах Європейського Союзу : дис. ... д. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2011. 465 с.
19. Назарець Л. Особливості емоційної регуляції в формуванні пізнавальних інтересів підлітків: дис.... канд. психол. наук : 19.00.07. Рівне, 2009. 221 с.
20. Озарук В. Формування мотивації до підвищення рухової активності учнів молодшого шкільного віку : дис. ... канд. наук з фізичного виховання і спорту : 24.00.02. Івано-Франківськ, 2016. 212 с.
21. Пришляк О. Ю. Теорія і методика формування міжкультурної компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій : дис. ... д. пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2021. 417 с.
22. Радул С. Г. Міжкультурна компетентність викладача іноземної мови : зміст та структура. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.* 2015. Вип. 24 (34). 123 с.
23. Ракітянська Л. М. Теорія і практика формування емоційного інтелекту майбутніх учителів музичного мистецтва в університеті : дис. ... д. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2021. 592 с.
24. Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу «Про основні компетентності для навчання протягом усього життя». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_988#Text (дата звернення: 24.07.2024).
25. Самойленко Н. Міжкультурна компетентність майбутніх фахівців гуманітарного профілю : монографія. К. : Рібест, 2013. 411 с.
26. Сафонова І. О. Аксіологічні засади формування в іноземних студентів університету міжкультурної компетентності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2015. 297 с.
27. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності : навч. посіб. для студ. вищих пед. навч. закладів. К. : Вища школа, 2004. 336 с.
28. Синявський В. В., Сергєєнкова О. П. Психологічний словник. За ред. Н. А. Побірченко. К. : Науковий світ, 2007. 274 с.
29. Шагай Н. М. Вплив процесу соціалізації на формування моральної поведінки школярів. Перша міжнародна соціально-педагогічна конференція, 26–27 квітня 2006 р. : матеріали конф. Луцьк : Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки, 2006. С. 207–211.

30. Шевякова Н. Особливості емоційно-вольової регуляції особистості в перехідний період від підліткового до юнацького віку : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2013. 159 с.

31. Bronfenbrenner U. Developmental ecology through space and time: A future perspective. In: Examining Lives in Context: Perspectives on the Ecology of Human Development, American Psychological Association. Washington DC, 1995. P. 619–648.

32. Byram M., Zarate G. Definitions, objectives and assessment of sociocultural competence. Sociocultural competence in language learning and teaching. Strasbourg: Council of Europe. 1997. P. 239–243.

33. Chen, G. M. Foundations of Intercultural Communication. Lanham, MD : University Press of America, 2005. 340 p.

34. Earley P.C., Mosakwski E. Cultural intelligence. Harvard business review, 2004. P. 139–146.

35. Everett M. Rogers, Thomas M. Steinfatt. Intercultural Communication. Waveland Press, Inc. Prospect Heights, Illinois, 1999. 292 p.

36. Gudykunst W. Communication with strangers: An approach to intercultural communication. Boston : McGrawHill, 1997. 112 p.

37. Hall E. T. The silent language. New York: Anchor, 1959. 217 p.

38. Knapp K., Knapp-Potthoff A. Interkulturelle Kommunikation. Zeitschrift für Fremdsprachenforschung. 1990. № 1. P. 83.

39. Matsumoto D., Juang L. Culture and Psychology. Wadsworth Publishing, U.S.A, 2007. 544 p.

40. Ting-Toomey S. Communicating across Cultures. New York: The Guilford Press, 1999. 261 p.